

УКРАЇНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ПОСТАТІ В ДЖЕРЕЛАХ: МИКОЛА ГОГОЛЬ В «ЩОДЕННИКАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27.

УДК 821.16.1.1

Рева Леся. Українські літературні постаті в джерелах: Микола Гоголь в «Щоденниках» Олесь Гончара; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Мета статті показати своєрідність поглядів О. Гончара на творчість М. Гоголя, розкрити основи його української ментальності. Щоденники О. Гончара є об'єктивним свідченням того, що зв'язок М. Гоголя з Україною, українськими коренями стали основою його феномена.

Ключові слова: Україна, М. Гоголь, О. Гончар, щоденники, духовність.

Український народ протягом тисячоліть завойовував собі право бути народом високої людської інтелектуальності та моральної гідності.

Нова неоліберальна філософія наполегливо намагається змінити нашу свідомість, витісняючи з неї такі сакральні поняття, як «рідна земля», «рідна природа», «Батьківщина»... Так розпочалася дискредитація української національної культури, з одного боку, і відлучення «думаючого по-сучасному» населення від культурної спадщини – з іншого... робилися спроби відкинути історичне минуле... [18, № 6, С. 3, 5]. Така політика призводить до занепаду національної культури, літератури. Свідченням цього є повний застійний період духовності в країнах Європейського Заходу.

Попри всю важливість підтримки історичної пам'яті свого народу, не менш нагальним завданням є спрямування поглядів у майбутнє, яке буде неодмінно пов'язане з пошуками власної місії у глобальному просторі, самостійного побудування та збереження власної ідентичності. Оскільки Україні – державі з самобутньою морально-етичною спадщиною – втрачати свою культурну та моральну ідентичність не пристало. І в цьому поряд з іншими засобами допомагатиме, як і протягом віків, мова, усна народна творчість, красне письменство, інші чинники національної культури та її творці.

Українська література – явище унікальне. І не менш унікальна українська література у своїх постах. Від митрополита Іларіона та літописця Нестора – до Сковороди, кирило-мефодіївців, Гоголя і Шевченка. Всі ці постаті стали великими, ставши біля вічної істини, яка їм світила, підносила їх, підказувала міру, уміркованість, своєчасність.

Розуміється, на землі завжди віють вітри часу, ширяться впливи, і чуття міри завжди підказувати межі тих впливів, і потреби часу вносять ті корективи, які називаються своєчасними.

Але то вже велике безумство – відвернутись від своєї віковичної істини і піти за вітром часу – за «ізмом»... Ми маємо своїх мучеників за правду і за ті цінності – мучеників, які вмерли за них, утвердивши життям дорогу вірності й офірності. І то, власне, є наша національна причетність до істини нашого часу – її нам треба осмислити як свою долю. Всі наші сили йшли на виживання. Але ми також вистраждали паростки як доказ своєї життєздатності. Ці паростки побачив світ і потягнувся до них. Василь

Стус привернув до себе увагу ще за життя – своїми духовними поривами, своєю великою любов'ю і національним болем. Цей рятівний біль звучить нині голосом вселюдської тривоги. Отже, ми не тільки затоптували – ми, українці, підносили духовні, моральні цінності і ставили їх вище за життя...

Наші історичні літописи – це теж голос здорового глузду народу, що утверджує вищі цінності над минушими.

Сковорода – голос українського національного ества – був популярним серед народу, незважаючи на книжну мову. Народ співав його пісні. Малий Тарас переписував їх... Потім він сам став голосом українського здорового глузду, що підніс духовні цінності і національні святині – над усі офіційні імперські авторитети та позолочені цінності і над усі модні віяння часу. І Шевченко, і Гоголь – виділялись у сузір'ї великих талантів Росії тим, що не наслідували великих світил, а заговорили голосом України, сповненим любові і віри [17, с. 11–12].

Неперевершеними і понині є твори високої літератури – П. Тичини, М. Рильського, В. Підмогильного, Г. Косинки, М. Хвильового – твори перших пореволюційних років (1917–1922). Мабуть, «світового масштабу С. Єфремов побачив (у перших збірках) П. Тичини» – поета, у прозі В. Підмогильного – корінь Достоевського й Чехова [12, № 12, с. 11].

Щоденникові матеріали, опубліковані на зламі ХХ – ХХІ століть, написані неординарними особистостями – Володимиром Винниченком, Сергієм Єфремовим, Аркадієм Любченком, Михайлом Драй-Хмарою, Олександром Довженком, Олесем Гончаром, мали сенсаційний характер. Це відповідало запитам часу і було надзвичайно актуальним явищем для суспільства, що відчувало потребу в необхідності з'явлення нових ідеалів епохи.

Письменницький щоденник як жанр мемуаристики позначений увагою автора не тільки до проблем життя особистого, а й життя суспільного, політичного, національно-історичного. Творчість О. Гончара – людини непересічного таланту, неординарної і неповторної особистості – індивідуальна, самобутня, органічно зв'язана з класичною літературою, її демократичними традиціями.

Серед науковців, що присвятили свої розвідки художній спадщині О. Гончара, – В. Дончик [3, 6], М. Жулинський [4], М. Наєнко [9, 10, 11],

А. Погрібний [13], І. Семенчук [14,15,16] та багато інших.

Мета нашого дослідження – показати своєрідність поглядів О. Гончара на творчість М. Гоголя. Саме щоденникові записи допомагають збагнути таємниці світогляду та світовідчуття письменника, “глибше зрозуміти життя творчої особистості, відчуті її причетність до своєї доби” [2, с. 5].

“Щоденники” О. Гончара не лише доповнюють наше уявлення про митця, а й розкривають багатство його вразливої душі, його піднесено-романтичний і ліричний, і одночасно драматично-трагічний світ. Ідучи за письменником, ми спробували відчуті його душу, його біль та страждання від недосконалості світу, високість його морально-етичних ідеалів, синівську любов до України, до великої нації.

Кожен запис щоденника, насичений глибоким філософським змістом, оригінальні визначення дозволяють осягнути всю глибину авторського мислення, розкривають основи української ментальності М. Гоголя.

У щоденникових записах О. Гончара багато уваги відведено класикам літератури Тарасові Шевченкові, Павлові Тичині, Олександрові Довженку.

Одним із видатних письменників, до кого постійно звертався Олександр Гончар, був Микола Гоголь. Для нього М. Гоголь був тією постаттю, що складала гордість кожного українця, невід’ємних частин культури не лише української, а й світової. У записах про М. Гоголя, насамперед, цінні роздуми О. Гончара про невичерпну скарбницю духовних набутоків М. Гоголя, критерії його ментальності: “Я майже певен: якби Гоголь не порвав із своїм національним середовищем, якби зберіг і надалі ті родинні зв’язки, що його живили в юності і ще раніш в дитинстві, – не закінчив би він так трагічно. Втративши Україну, він опинився в духовному вакуумі... Звідки його містика, муки, страждання, почуття найчорнішої безвиході...” [5, т. 2, с. 273]; “Час, простір, матерія – триєдність світу... Основа основ усіх релігій і філософій. Наука весь час скаржиться на загадковість Гоголя. Справді, науці його не зрозуміти, якщо вона й далі ігноруватиме той факт, що Гоголя породило українське життя, що прийшов він із його духовних надр” [5, т. 2, с. 486]; “А мати Гоголя, ще будучи дівчинкою (Маша Косяровська), дуже гарно танцювала “козачка”... Ось звідки Гоголь” [5, т. 2, с. 392].

Чому О. Гончара так надихала творчість М. Гоголя? Чому він присвятив йому доповідь у Венеції на Гоголівському Конгресі (Венеція, 1976), а також нарис “Гоголівськими шляхами”? Відповідь на ці запитання О. Гончар дає у своїх щоденниках: “Здається, поїду у Венецію на Гоголівський Конгрес. Тема виступу вільна, на вибір. Хотілось би говорити про Гоголя раннього – “сонячного”, українського..., про органічний зв’язок з українським гумором, з народною піснею, думою... Цього наші дослідники рідко торкаються і ніби навіть неохоче” [5, т. 2, с. 256]; “Відкриття Гоголя полягало у тому, що він уперше вніс у прозу поезію (чого не було навіть у Пушкіна). Можливо, віра в безсмертя душі

допомогла йому через поезію сягнути глибин людської психології. І чи не звідси навіть і “Мертвые души” поема? Але найперше ранні, українські, його повісті. Він їх наповнив силою поезії, наповнив красою, і це зробило його *першим письменником!* тогочасної літератури” [5, т. 3, с. 13]; “Сяє вдалечі промінь порятунку: святе слово любов”. Слово – порятунок Бога людині. Це все Гоголь!... Сьогодні все очевиднішим стає, що наука несе людству зло, якщо вона пориває з гуманізмом і дозволяє собі бути суто раціональною, прагматичною, тобто аморальною...” [5, т. 3, с. 230].

Для О. Гончара зустріч з М. Гоголем не була випадковою. Ім’я М. Гоголя часто згадується в його мемуаристиці 60 – 90-х років. Це – ліричні мініатюри або філософські етюди, які характеризують любов до рідного краю, його природи, народу, врешті, ставлення до свого земляка.

Невід’ємність М. Гоголя від Полтавщини так само немислима для України, як і імена І. Котляревського, Панаса Мирного, В. Короленка... Полтавський край презентував світові плеяду високого мистецтва слова – навіть мова держави, в основі якої лежить полтавсько-київський говір, – це мова маленького М. Гоголя.

М. Гоголь займає чільне місце серед геніальних українських письменників кінця XVIII – першої половини XIX ст. (Г. Сковорода, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ’яненко, Є. Гребінка, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, О. Стороженко). Він – типовий український романтик. Один із творців великого українського міфу, автор значних художніх структур, орієнтованих на наш фольклор, на нашу казку. Він – родоначальник українського напряму, української школи в російській прозі, звідки вийшли Антон Чехов, Михайло Зощенко, Юрій Олеша, Михайло Булгаков...

М. Гоголь – світобачення, стиль і структура українського бароко. Як і Г. Сковорода – він не тільки з нашої літератури, а й з образотворчого мистецтва (Ілля, Андрій Рубльов) та української музики (Максим Березовський і Артем Ведель).

Т. Шевченко і М. Гоголь – два найгеніальніші українці, безсмертні світочі людства, навхрест перекреслили диявольську ідею “Третього Риму”. Без М. Гоголя не було б Т. Шевченка, Батька української нації і державності, Бога України. Великий Кобзар почав там, де зупинився його великий предтеча: із універсального, державотворчого україноцентризму. Гоголь – втілення величі України й української людини, Шевченко – творець Новітньої України [7]: “Існує й така думка: якщо Шевченко – гнів і меч України, то Гоголь – її казка” [5, т. 2, с. 355]; “Теній – це той, хто здатен почути, як почув Гоголь, “трім українського солов’я” [5].

Поети й прозаїки, які черпали свої теми із народної культурної скарбниці міфів, вірування, легенд, переказів, казок, пісень, історичних дум тощо, стають зразками поетичних наслідувань і переспівів. Література розширювалася і поглиблювалася темами чисто релігійними. Літературна творчість черпала із духовної скарбниці народу все те, що допомагало

розкрити присутність Бога та сенс Божого промислу у людським житті: вірування, міфи, релігійну філософію, філософію природи. Таким чином, література, поезія, то є та велика книга поруч книги природи, що найкраще допомагає пізнати Бога й усі таємниці потойбічного світу. А поет – то є обранець Божий, устами якого до людей промовляє Бог; поет – то є пророк, віщун; то є кобзар, що голосить людям Божу правду, – так за Л. Білецьким, розвивалася творчість всіх великих майстрів слова [1]. Дозволимо собі твердження, що той, хто за цим не слідував, не ставав по часі великим, – воістину велика, невичерпна колиска духовного розвою народної творчості. Для О. Гончара ім'я М. Гоголя однозначно символізувало цвіт нації – так само, як ім'я Тараса Шевченка, Івана Франка... О. Гончар шукав витоки збагачення його творчості і безсумнівно знаходив їх – у ментальності та інших чинниках.

Як великий майстер слова XIX ст., М. Гоголь примусив побачити світ його очима – оспівав Україну з її ландшафтами, побутом та етнографією, доторкнувся до найтрагічніших сторінок її історії, підносячи героїзм народу, замислювався над майбутнім країни. В цьому сенсі слід згадати і про втаємничені плани М. Гоголя, яким не судилося збутися: видати україно-польський словник, над збиранням матеріалів до якого він працював, і написання великої праці з української історії: “Взгляд на составление Малороссии”, написати історичний роман “Гетьман” (розділ з якого збережений), врешті, посісти на посаду викладача на кафедрі історії Київського університету... “Університет дає нам цілу суму знань, все-світню інформацію. Естетичну ж культуру митцеві дають народ, школа дитинства. Приклади: Гоголь, Шевченко... Адже ясно, що без народної пісні, без цілої системи естетичних та моральних уявлень свого народу вони не виформувались би саме такими, як художники. Отже, й геній *не виникає* з нічого” [5, т. 2, с. 501]; “Рідко хто замислюється, як багато втрачала Україна на відсутності своєї державності. Хіба неясно, чому на рідному українському ґрунті не знаходилося місця Гоголеві, Вернадському, Архипенкові та іншим геніям світового масштабу? Умови бездержавного, напівколоніального життя фактично гнали їх в еміграцію, позбавляючи можливості працювати в культурі свого народу... А тоді ще й дорікають нам, де наші генії? Кого ви ще дали світові, крім Шевченка?” [5, т. 3, с. 203]. Тут – глибинне бачення України, звернення до духовних джерел своїх земляків. Відтак – кілька витягів до “Щоденника” О. Гончара кількома “спалахами” додають нового змісту в трактуванні постаті М. Гоголя – гордості кожного українця за причетність до магічного реалізму України.

Для щоденників завжди є характерними події не причинно-наслідкових зв'язків, а в поєднанні з часовим простором їх послідовності. Лейтмотив часом організовує підтекст твору, виносячи назовні утаємничені сторінки щоденника. Для О. Гончара в цьому сенсі в записках про М. Гоголя були роздуми про віру в Бога, політику, любов до Батьківщини, народу, людини, життя, про різні аспекти громадського, суспільно-політичного, літера-

турного життя українського народу. Вони містять величезну кількість різноматематичного матеріалу, пов'язаного з М. Гоголем. Лише кількома штрихами О. Гончар пише про найболючіше, сокровенне, недосказане: найменша, найдрібніша деталь при тому може бути основною. В щоденниках такий прийом найчастіше вживаний, оскільки в ньому автор не відтворює предмет чи явище в усіх подробицях, а має право лише кількома штрихами, а подекуди й опосередковано писати про найбільш болюче: “Вульгарний атеїзм нічого високого не створив, все найпрекрасніше – то все богонатхненне... Християнство? Принаймні, я не почувую, щоб християнське вчення суперечило моїм гуманістичним переконанням. А чим воно раніше було для мистецтва, це блискуче показала епоха Відродження. Та й Гоголь, та Достоевський також...” [5, т. 2, с. 354]; “Здається, ніхто ще не пробував дослідити, яке враження справили українські повісті Гоголя на молодого Шевченка. А цей юнак із Черкащини, звичайно ж, був у числі перших і найпалкіших читачів, що впились “Вечорами на хуторі...” І якщо не в плані соціальному, то принаймні в плані естетичному й народознавчому українські повісті Гоголя відкривали Тарасові красу України і давали певність, що сам він теж є володарем тих дивовижних пісенних художніх скарбів і може їх по-своєму відкрити, виповісти людству” [5, т. 2, с. 562]; “Із того, що зірки недосяжні, ще не впливає, що вони несправжні, – так мислив Гоголь, міркуючи про ідеал, його природу” [5, т. 3, с. 343].

Переконливо звучать у “Щоденнику” філософські роздуми О. Гончара про людяність: “Треба час від часу перевіряти себе на людяність. Адже навколишнє життя дає багато прикладів того, як навіть людина обдарована, піддавшись міщанським спокусам, змінюється й сама, дозволяє собі здібнитись і навіть знищитись у своєму найістотнішому. Диявола спокус можна подолати, тільки ж слід берегти світло в душі, світло чистоти й небесності. Лицарі Лаврських печер уміли це. І Гоголь, і Тарас – обидва уміли” [5, т. 2, с. 522].

Щоденники О. Гончара, упорядковані його дружиною Валентиною Гончар, є зразком осягнення найвищих моральних критеріїв особистості, гуманістичного пафосу, громадянської зрілості, особливої поетичності. Щоденникові записи О. Гончара про М. Гоголя – це безцінне джерело для історика, літературознавця, оскільки вони відбивають внутрішнє переживання, реакцію і власне ставлення до конкретного накресленого факту, сконденсованого точним вираженням думки. І, незважаючи на уривчастість, фрагментарність, інколи незавершеність свого погляду на те чи інше явище, щоденники О. Гончара – це автентичний документ, джерело дослідження творчої біографії М. Гоголя, це сповідь, що розкриває художнє пізнання його геніальності.

Записи О. Гончара в щоденнику мають потужний лірико-філософський струмінь. Все те, що захоплювало О. Гончара у творчій практиці М. Гоголя, було властиве і йому самому.

О. Гончар прожив щасливе і водночас трагічне життя. Йому було що сказати людям про пережите, передумане, переболіле, осмислене і досягнуте, – стверджує дружина письменника [5, т. 1, с. 5].

У нашій статті записи О. Гончара про М. Гоголя, на перший погляд, не пов'язані між собою, проте всі вони об'єднані великою любов'ю до автора російськомовних, але українськоментальних “Вечорів на хуторі біля Диканьки”, “Тараса Бульби”... У своїх суб'єктивних письменницьких роздумах О. Гончар знаходить вагомі влучні спостереження про генія української та російської літератури. “Сила Гоголя була така велика, – писав російський дослідник К. Мочульський, – що йому вдалося зробити неймовірне: перетворити пушкінську епоху нашого письменства в епізод, до якого повороту нема і бути не може...” [8].

“Щоденники” О. Гончара, як своєрідна літературна форма, мають велике інформативне значення. Це – специфічні й водночас повновартісні, важливі ліричні мініатюри або філософські етюди, без яких неможливо уявити історію української літератури ХХ століття.

Духовний простір щоденникових записів розкриває перед читачем людину з надзвичайною вимогливістю до себе й до інших, безкомпромісну в морально-етичних питаннях, чесну, принципову. Письменник постає пристрасним літописцем, суддею свого часу. Отже, сучасна документальна література, репрезентована щоденниками О. Гончара, збагатилася яскравими оригінальними, одухотвореними, філософсько заглибленими зразками, присвяченими генію української і російської літератури Миколі Васильовичу Гоголю.

Література

1. Білецький Л. Історія української літератури: Т. 1: Народня поезія. – Авгсбург, 1947. – 328 с. – С. 10–11.
2. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть. Специфіка, генеза, перспективи. – Луґанськ: Знання, 2001. – С. 5. – [244 с.].
3. Гончар О.Т. Т. 3. – Таврія. Перекоп. *Коментарі* / В.Г. Дончик (упоряд.). – К., 2003. – 680 с.
4. Гончар О.Т. Твори: В 12 т. /М.Г. Жулинський (голов. ред, *переднє сл.*); НАН України /Ін-т літератури ім. Тараса Шевченка НАН України. – К.: Наук. думка, 2001.
5. Гончар О. Т. Щоденники: В 3 т. – Т. 2: 1968. –1983. – К.: Веселка, 2003. – С. 18.
6. Дончик В.Г. Від “Прапороносців” до “Поєми про море” // Дончик В.Г. Український радянський роман: Рух ідей і форм. – К.: Дніпро, 1987. – С. 127 – 185. – [428 с.].
7. Люлько Г. Велич нашого духу: Парадокси життя й творчості Гоголя // ЛУ. – № 5309. – 4 черв. – 2009.
8. Мочульський К. Духовний путь Гоголя. – Париж, 1934. – С. 86 – 87.
9. Наєнко М.К. Сучасний український роман. – К., 1981. – 48 с.
10. Наєнко М.К. Творчий світ письменника: Літ.-крит. матеріали про творчість українських радянських письменників /Упоряд., вступ. ст. і примітки М.К. Наєнка. – К.: Рад. школа, 1982. – 271 с.
11. Наєнко М.К. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції. – К.: Академія, 1997. – 320 с.; Погрібний А.Г. Олесь Гончар. – К.: Дніпро, 1987. – 242 с.
12. Наєнко М. К. Критика і літературознавство: куди йдемо? // Слово і час. – 2010. – № 12. – С. 11.
13. Погрібний А.Г. Класики не зовсім за підручником. – К.: Школяр, 200Надіє0. – 134 с.
14. Семенчук І. Р. Вивчення майстерності письменника в школі: [Досвід аналізу художніх засобів творчості А. Головка, М. Стельмаха, О. Гончара]. – К.: Рад. школа, 1966. – 195 с.
15. Семенчук І.Р. Олесь Гончар: До 60-річчя з дня народження письменника /І.Р. Семенчук. – К., 1978. – 64 с. /Т-во “Знання”: Серія “Література і мистецтво”. – № 3.
16. Семенчук І.Р. Олесь Гончар – художник слова: Дослідження. – К.: Дніпро, 1986. – 260 с.
17. Сверстюк Є. Свобода слова і культура думки // Україна в сучасному світі: Матеріали наук. конф. Республ. асоціації українознавців, Київ, 15–16 верес., 1990. – К., 1990. – 103 с. – [С. 11–12].
18. Сенченко М. Інформаційна агресія та її вплив на культуру // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 6. – С. 3, 5.

Леся Рева

УКРАИНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ФИГУРЫ В ИСТОЧНИКАХ: НИКОЛАЙ ГОГОЛЬ В «ДНЕВНИКАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Аннотация. Цель статьи показать своеобразие взглядов О. Гончара на творчество М. Гоголя, раскрыть основы его украинской ментальности. Дневники О. Гончара это объективное свидетельство того, что связь Н. Гоголя с Украиной, украинскими корнями стали основой его феномена.

Ключевые слова: Украина, Н. Гоголь, О. Гончар, дневники, духовность.

Lesia Reva

UKRAINIAN LITERARY FIGURES IN THE SOURCES: NIKOLAI HOHOL IN «DIARY» HONCHAR

Summary. The mark of the article to make a display of wit a original looks by Oles' Gonchar for the creative by M. Gogol' and uncover the chains of his ukrainian mentality. The journals“ by Oles' Gonchar are show the objective witness for the joint of M. Gogol' with Ukraine, with his ukrainian roots, which to place the basis of his phenomen.

Key words: Ukraine, Gogol', O. Gonchar, journals, spirituality.

Рева Лариса Григорівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.